

УДК 37.012
DOI 10.32342/2522-4115-2018-16-2

М.І. ВОРОВКА,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і педагогічної майстерності
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького*

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: ПОНЯТТЯ ТА СПЕЦИФІКА

Розкрито підходи до сутності поняття «історичне джерело», проаналізовано специфіку та виявлено загальні особливості історико-педагогічних джерел. Запропоновано класифікацію джерел на прикладі джерельної бази дослідження теорії і практики гендерної культури студентів вищих навчальних закладів України в 60-х роках ХХ – на початку ХХІ ст., яка включає: речові, образотворчі, письмові типи джерел.

Ключові слова: історико-педагогічне джерело; джерельна база, класифікація історико-педагогічних джерел; специфіка джерельної бази дослідження; теорія та практика розвитку гендерної культури.

Постановка проблеми. Досягнення мети історико-педагогічного дослідження залежить від вміння дослідника дібрати та систематизувати джерельну базу, проаналізувати, критично осмислити та інтерпретувати зміст джерел, що потребує обізнаності з категоріально-понятійним апаратом та методами історичного джерелознавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методичні аспекти вивчення та використання історичних джерел є предметом спеціальної історичної дисципліни – джерелознавства. Оскільки історія педагогіки тісно пов'язана як окремо з педагогікою, так і з історією, дослідники використовують методологічні надбання обох наук, у тому числі у сфері історико-педагогічного джерелознавства. Загальні теоретико-методичні проблеми класифікації історичних джерел та джерелознавчої критики відображені у працях О. Богдашиної, М. Варшавчика, Н. Георгієвої, Я. Калакури, С. Павленко, Д. Раскіна, С. Шмідта та інших. Питання історико-педагогічного джерелознавства розробляли О. Адаменко, Л. Березівська, Л. Ваховський, Н. Гупан, Н. Дічек, Н. Коляда, Г. Корнетов, П. Лузан, О. Петренко, О. Сухомлинська та ін.

Мета – визначити поняття та специфіку джерельної бази історико-педагогічного дослідження; розглянути класифікацію джерел на прикладі джерельної бази дослідження теорії і практики гендерної культури студентів вищих навчальних закладів України в 60-х роках ХХ – на початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. У сучасній історичній науці існує велика кількість визначень поняття «історичне джерело», природа якого подається з позицій чотирьох основних підходів:

- 1) позитивістський розглядає історичне джерело як пам'ятку минулого, що містить інформацію про історичні події та явища;
- 2) марксистський вважає його продуктом певних суспільних відносин;
- 3) культурологічний розуміє його як явище культури;
- 4) неокантіанський розглядає історичне джерело, перш за все, як продукт індивідуальної людської психіки.

З точки зору філософії науки, відзначає О. Богдашина, перші три підходи більше тяжіють до онтологічного, а четвертий – до гносеологічного розуміння природи історичного джерела. Нам видається слушною позиція дослідниці, яка визначила поняття «історичне джерело» з позицій системного підходу – це «результати людської діяльності, які містять у собі (як правило безпосередню) історичну інформацію, тобто які виступають носіями інформації про історичні події та явища; в той же час самі виступають пам'ятками матеріальної і духовної культури тієї епохи, коли вони були створені» [4, с. 74–75].

Історичне джерело, конкретизує С. Павленко, – «це носій історичної інформації, що виник як продукт розвитку природи і людини й відбиває той чи інший бік людської діяльності» [5, с. 68–73]. Водночас, вважає вчена, джерело саме по собі є історичним фактом, частиною історичної дійсності, що утворилося у процесі реальної людської діяльності, відображає певні уявлення, ідеї, судження, цінності тощо.

У своєму існуванні історичні джерела проходять два етапи – доджерельний і власне джерельний. Адже будь-яка пам'ятка історичного минулого створювалася з певною метою, служила для виконання певних функцій, зазнавала суттєвих змін і трансформацій, аж поки не потрапляла у поле історичного дослідження. Це означає, що джерело відображає ті культурні та соціальні інформаційні процеси, які відбувалися у період його створення та доджерельного існування, а отже, воно є не лише історичним фактом, а й соціальним явищем та продуктом культури досліджуваного часу. Історичне джерело є об'єктивно-суб'єктивним феноменом, оскільки воно відображає певну об'єктивну реальність, але відображає її через призму бачення реальності автором джерела.

Загальними властивостями історичних джерел є те, що:

– вони є свідками свого часу, оскільки відображають певні сторони буття;

– їх об'єктивність у відображенні історичної дійсності обмежена суб'єктивністю світобачення їх творців;

– кожне історичне джерело невичерпне за змістом історичної інформації; кожне історичне джерело має двоякий зміст – це водночас матеріальний носій історичної інформації та історичний факт, явище матеріальної і духовної культури, соціально-економічного і політичного життя [4, с. 82–83].

Історико-педагогічний процес є невід'ємною складовою загального історичного процесу, тому джерела з історії педагогіки є специфічною групою історичних джерел. Дослідники інтерпретують їх як специфічні пам'ятки минулого, виникнення яких є результатом появи досліджуваного історико-педагогічного явища, що безпосередньо відображають певні суспільні відносини у конкретних історичних умовах (М. Басов) [2, с. 30]; уточнюють, що історико-педагогічні джерела можуть бути правильно зрозумілими тільки тоді, коли вони самі будуть сприйматися як певні історичні явища, історичні, педагогічні факти, що виникли у певних історичних обставинах (Н. Стеценко) [7, с. 660].

За визначенням джерелознавця Д. Раскіна, історико-педагогічне джерело – це «продукт соціальної діяльності, який містить як певна знакова система інформацію про суспільні процеси виховання і навчання, закріплює цю інформацію та має потенційні умови для включення цієї інформації в систему історико-педагогічних знань» [6, с. 91]. Комплекс, сукупність джерел, що становлять основу наукового дослідження, утворюють його джерельну базу [5, с. 11]. Джерельна база історико-педагогічних досліджень, за визначенням Л. Березівської, – це сукупність дібраних, систематизованих і класифікованих джерел як носіїв інформації про педагогічне минуле [3, с. 6]. Їх використання, вважає О. Адаменко, дозволяє розв'язати всі завдання конкретного історико-педагогічного дослідження [1, с. 10].

Аналіз специфіки історико-педагогічного дослідження дозволяє визначити особливості історико-педагогічних джерел, серед яких найважливішим є такі:

– вони є складовою загального корпусу історичних джерел та набувають статусу історико-педагогічного джерела завдяки меті конкретного дослідження з історії освіти та виховання, для досягнення якої вони були використані;

– вони є відображенням педагогічної реальності епохи, у яку були створені;

– вони несуть відбиток ідейно-політичних настанов, суспільних цінностей та прийнятої (панівної) на той час педагогічної доктрини, а також відображення професійної позиції чи/та ідейних переконань свого автора;

– кожне історико-педагогічне джерело має широкі зв'язки не лише з різноманітними педагогічними, а й із суспільно-історичними, політичними, економічними, культурними та соціальними процесами, що відбувалися в досліджувану епоху;

– кожне джерело є носієм історико-педагогічної інформації, а також фактом історії освіти та педагогічної думки, частиною духовної скарбниці людства, явищем культури та суспільного життя.

Успішне вирішення завдань історико-педагогічного дослідження вимагає від дослідника обізнаності з методами історичного джерелознавства як інструментом роботи з джерелами та широкого світогляду як передумови їх критичного осмислення та інтерпретації.

Важливою проблемою джерелознавства є класифікація історичних джерел, яка дозволяє повніше оцінити інформаційний потенціал джерел, досягнути повноти та цілісності джерельної бази, сприяє досягненню більшої автентичності та репрезентативності отриманих з неї знань, достовірності та доказовості висновків, а отже, є обов'язковим етапом історичного та історико-педагогічного дослідження.

Класифікація історико-педагогічних джерел здійснюється з урахуванням специфіки педагогічних досліджень та підходів, прийнятих в історичному джерелознавстві. Будь-яка з пропонуєваних класифікацій має свої переваги та недоліки, і є досить умовною, адже значну кількість історико-педагогічних джерел неможливо віднести до якоїсь однієї групи.

Розкриття цілісності історико-педагогічного процесу потребує використання джерельної бази у різноманітті усіх її типів та видів, що, звичайно, не завжди можливе. Зміст джерельної бази певного дослідження залежить від його предмета, мети, завдань та методів, які визначає науковець.

Узагальнивши різні підходи до класифікації історико-педагогічних джерел, ми виокремили такі типи джерел дослідження теорії і практики розвитку гендерної культури студентів вищих навчальних закладів України у 60-х роках ХХ – на початку ХХІ ст.:

1. Речові джерела – представлені різними складовими освітнього простору вищих навчальних закладів, як-от територія та будівлі вишів (навчальні корпуси, студентські гуртожитки, студентські клуби, музеї, бібліотеки тощо), їх дизайн та оформлення, символіка та атрибутика, плакати, оголошення тощо, які створюють умови для навчання, виховання та розвитку студентства. Джерельний аналіз та осмислення їх з позицій гендерного підходу дозволяє виявити імпліцитні гендерні цінності та смисли, які вони транслюють. Особливий інтерес становлять ті речові джерела, що належать до нижніх хронологічних меж дослідження та збереглися у незмінному стані.

2. Зображальні – фотографії, ілюстрації, листівки, малюнки, що знайдені в архівах України та музеях вищих навчальних закладів, в особистих зібраннях, а також ілюстративний матеріал навчальних та періодичних видань прямо чи опосередковано транслюють гендерні стереотипи, цінності, настанови, а отже, можуть бути осмисленими з позицій гендерного підходу. Крім того, із зображальних джерел можна вилучити історичну інформацію, що уточнює чи доповнює фактологічну інформацію, що отримана з інших матеріалів.

3. Писемні джерела, що не лише абсолютно переважали кількісно, а й виявилися найбільш інформативними, були поділені на п'ять груп:

а) документальні джерела – матеріали партійних та комсомольських з'їздів і конференцій, статистичні збірники, інформаційні повідомлення, законодавчі акти, розпорядження, накази органів державної влади СРСР, УРСР, України, міжнародні документи, діловодна документація закладів освіти тощо. До цієї групи ми відносимо й законодавчі, нормативні, діловодні документи, що зберігаються у державних архівах України. Використання цих документів дає уявлення про зміну цільових орієнтирів та концептуальних засад розвитку вищої освіти та місце гендерного компонента в них, становлення гендерних підходів в освітній політиці, правові передумови їх впровадження в діяльність закладів освіти, засоби нормативно-правового регулювання формування гендерної культури студентства вищої школи тощо;

б) праці педагогів, психологів, соціологів досліджуваного періоду, які можуть бути осмисленими у контексті формування гендерної культури: праці радянських учених, присвячені: урахуванню статевої особливості у педагогічному процесі закладів освіти з акцентом на статево просвіту; морально-етичним проблемам статевого виховання та форму-

ванню взаємовідносин юнаків і дівчат; питанням підготовки молоді до шлюбно-сімейних відносин, кохання; сучасні дослідження, присвячені проблемам: гендерної освіти та виховання, впровадженню гендерного підходу в педагогічний процес; статевого і сексуального виховання та освіти; підготовки до сімейного життя і батьківства; статевої ролі виховання;

в) періодичні видання, головним чином наукова преса («Вопросы психологи», «Рідна школа», «Педагогіка і психологія», «Вестник высшей школы», «Шлях освіти», «Постметодика», «Філософія освіти», «Социологические исследования», «Радянська освіта», «Освіта», збірники наукових праць вищих навчальних закладів та наукових установ тощо), на сторінках якої висвітлювалася проблема, що становить предмет нашого дослідження. Вивчення тематики та змісту публікацій дозволяє визначити, яке місце посідала проблема формування гендерної культури в тематичному полі психолого-педагогічних досліджень, еволюцію підходів до її розуміння, як змінювалося ставлення педагогічної громадськості до названої проблеми, як вона теоретично осмислювалася, виявити практичний досвід тощо;

г) інтерпретаційні джерела – праці вітчизняних та зарубіжних вчених, які дозволяють визначити методологічні засади дослідження, проаналізувати природу досліджуваних історико-педагогічних явищ, фактори та закономірності їх розвитку: праці з філософії культури, культурології, культурної антропології та соціології культури, які належать зарубіжним та вітчизняним вченим; дослідження з гендерної психології, гендерної соціології, жіночої та гендерної історії, що належать зарубіжним та вітчизняним науковцям; соціологічні та психологічні дослідження студентства та молоді; дослідження з проблем формування особистості студента вищої школи та з педагогіки вищої школи як радянського часу, так і сучасності; довідкова література – словники, довідники, енциклопедії;

д) навчальні та методичні джерела – навчальні плани, навчальні програми, підручники та посібники, методична література, що видавалися протягом хронологічних меж дослідження. Аналіз цієї групи джерел дав можливість визначити зміст, форми та методи формування гендерної культури студентства вищої школи різних історичних періодів.

Висновки і перспективи подальшого розвитку. Таким чином, у статті розкрито підходи до сутності поняття «історичне джерело». Проаналізовано специфіку та виявлено загальні особливості історико-педагогічних джерел. Виходячи зі специфіки наукового пізнання історико-педагогічних явищ, а також з урахуванням об'єкта і мети конкретного дослідження обґрунтовано класифікацію. Запропоновано класифікацію джерел на прикладі джерельної бази дослідження теорії і практики гендерної культури студентів вищих навчальних закладів України в 60-х роках ХХ – на початку ХХІ ст., яка включає основні типи джерел: речові, образотворчі, письмові. Таким чином, формуванню гендерної культури студентства як складному та багатфакторному історико-педагогічному явищу, властиві специфічні риси, певні етапи розвитку, значна джерельна та історіографічна база.

Список використаних джерел

1. Адаменко О.В. Методологія формування джерельної бази історико-педагогічного дослідження / О.В. Адаменко // Педагогічний дискурс. – 2013. – Вип. 15. – С. 10–13.
2. Басов Н.Ф. Научно-педагогические аспекты исследования истории детского движения в России: методология, историография, источниковедение (нач. ХХ в. – 90-е гг.): автореф. дис. ... д-ра пед. наук 13.00.01 – Общая педагогика / Н.Ф. Басов. – Москва, 1997. – 48 с.
3. Березівська Л.Д. Джерельна основа історико-педагогічних досліджень як методологічна проблема / Л.Д. Березівська // Сучасні вимоги до організації та проведення історико-педагогічних досліджень: зб. матеріалів наук.-методол. семінару / гол. редкол. Л.Д. Березівська – Київ: ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського, 2017. – С. 6–7.
4. Богдашина Е.Н. Источниковедение истории Украины: вопросы теории, методики, истории: учеб.-метод. пособие / Е.Н. Богдашина. – Харьков: Saga, 2012. – 234 с.
5. Историчне джерелознавство: підручник / Я.С. Калакура, І.Н. Войцехівська, С.Ф. Павленко та ін. – К.: Либідь, 2002. – 488 с.
6. Раскин Д.И. Историко-педагогический источник в свете современных проблем источниковедения и системного подхода / Д.И. Раскин // Актуальные вопросы историографии: сб. науч. тр. / Институт теории и истории педагогики РАО. – М.: Изд. АПН СССР, 1986. – С. 87–107.

7. Стеценко Н.М. Джерелознавство як теоретична база історико-педагогічного дослідження / Н.М. Стеценко // Педагогічний дискурс: зб. наук. праць / гол. ред. І.М. Шоробура. – Хмельницький: ХДПА, 2013. – Вип. 15. – С. 679–682.

References

1. Adamenko, O.V. (2013). *Metodolohiia formuvannia dzerelnoi bazy istoryko-pedahohichnoho doslidzhennia* [The methods of forming the base of sources for historical pedagogical researches]. *Pedahohichniy dyskurs* [Pedagogical discourse], issue 15, pp. 10-13. (In Ukrainian).
2. Basov, N.F. (1997). *Naukovedcheskie aspekty issledovaniia istorii detskogo dvizheniia v Rossii: metodolohiia, istoriografiia, istochnikovedenie (nach. XX v. - 90-e hh.)*. *Avtoref. dis. dok. ped. nauk* [Scientific aspects of studying youth and children movements in Russia: methods, historiography, study of sources (beginning of 20th century - 1990). Abstract of cand. ped. sci. diss.]. Moscow, 48 p. (In Russian).
3. Berezivska, L.D. (2017). *Dzherelna osnova istoryko-pedahohichnykh doslidzen yak metodolohichna problema* [Base of sources for historical pedagogical researches as a methodological problem]. *Suchasni vymohy do orhanizatsii ta provedennia istoryko-pedahohichnykh doslidzen* [Modern requirements for the organization and conduct of historical and pedagogical research]. Kyiv, DNPB Ukrayiny im. V.O. Sukhomlynskooho Publ., pp. 6-7. (In Ukrainian).
4. Bohdashina, E.N. (2012). *Istochnikovedenie istorii Ukrainy: voprosy teorii, metodyky, istorii* [Ukrainian history sources research: theory, methods, stories]. Kharkiv, Saha Publ., 234 p. (In Ukrainian).
5. Kalakura, Ya.S., Voitsekhivska, I.N. & Pavlenko, S.F. (2002). *Istorychne dzhereloznavstvo* [Historical study of sources]. Kyiv, Lybid Publ., 488 p. (In Ukrainian).
6. Raskin, D.I. (1986). *Istoriko-pedahohicheskii istochnik v svete sovremennykh problem istochnikovedeniia i sistemnoho podkhoda* [Historical pedagogical source in modern problems of source study and system approach]. *Aktualnye voprosy istoriografii* [Current issues of historiography]. Moscow, APN SSSR Publ., pp. 87-107. (In Russian).
7. Stetsenko, N.M. (2013). *Dzhereloznavstvo yak teoretychna baza istoryko-pedahohichnoho doslidzhennia* [Study of sources as a theoretical foundation for historical pedagogical research]. *Pedahohichniy dyskurs* [Pedagogical discourse]. Khmelnytskyi, KhDPA Publ., issue 15, pp. 679-682. (In Ukrainian).

Раскрыты подходы к сущности понятия «исторический источник», проанализирована специфика и выявлены общие особенности историко-педагогических источников. Предложена классификация источников на примере базы источников исследования теории и практики гендерной культуры студентов высших учебных заведений Украины в 60-х годах XX – начала XXI ст., которая включает: вещественные, изобразительные, письменные источники.

Ключевые слова: историко-педагогический источник; база источников; классификация историко-педагогических источников; специфика базы источников исследования; теория и практика развития гендерной культуры.

The article describes different approaches to the concept of historical sources, analyses its specific nature and discovers common features of historical pedagogical sources. The suggested classification of sources is based on studies about theory and practices of gender culture development among university students since 1960-s until the beginning of the 21st century and this classification includes material, graphic and written sources.

Key words: historical pedagogical source, base of sources, classification of historical pedagogical sources, specific nature of sources for a study, theory and practices of gender culture development.

Одержано 14.09.2018.